

סקר עדאלה בנושא:

עמדות האוכלוסייה הערבית בישראל כלפי המדיניות הממשלתית

בנושאי תכנון ופיתוח

ארגון עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, ערך סקר בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל במטרה לבדוק את עמדות האוכלוסייה בשלושה נושאים עיקריים:

1. הערכת האוכלוסייה הערבית ועמדותיה לגבי מצב התשתיות השירותים האורבניים הקיימים בישובים ערביים, וסוגיות מרחביות - כלכליות.
2. עמדות האוכלוסייה הערבית לגבי המדיניות הממשלתית כלפיה.
3. מידת אימוץ האוכלוסייה הערבית במוסדות הרשמיים השונים ובמוסדות הייצוגיים.

שיטת איסוף הנתונים התבססה על ראיון אישי בעזרת שאלון מובנה בשפה הערבית. הראיונות נערכו בקיץ 2003. המדגם כלל 517 נשים וגברים ערבים מעל גיל 18, המתגוררים בישובים ערביים בצפון, במשולש, בנגב ובערים מעורבות. סקר זה נעשה בליווי ד"ר יוסף ג'בארין מרצה במחלקה ללימודים אורבניים ותכנון ב-M.I.T (מכון טכנולוגי בִּמְסָצ'וֹסֶטְס) ומרצה מבקר באוניברסיטת הארווארד, ג'ב' הנא חמדאן מתכנתת ערים ואזורים ודוקטורנטית באוניברסיטת תל-אביב, ועו"ד סוהאד בשארה מומחית בנושאי תכנון וקרקע.¹

סיכום התוצאות

1. עמדותיהם של האזרחים הערבים בישראל, כלפי מצבם של תשתיות ושירותים אורבניים ביישובים ערביים, סוגיות מרחביות ותעסוקת נשים, הינה שלילית. הרוב המכריע של המרואיינים שייכו את מצבם של השירותים והתשתיות האורבניים לקטגוריות גרוע וגרוע מאד, כאשר מצבם של מקומות בילוי ואזורי תעשייה הוא הכי גרוע, יותר מ- 90% מן המרואיינים סברו כך. בנוסף לכך, בעיית היישובים הלא מוכרים ותחומי שיפוט ליישובים ערביים מובלים בסולם הבעיות המרחביות. בין 92.2%-98.2% מן המרואיינים סבורים שמצבם של סוגיות מרחביות אלו הינו גרוע עד גרוע מאד. 88.7% מן המרואיינים הצביעו על מצב גרוע עד גרוע מאד של תעסוקת נשים.

2. המרואיינים אינם מאמינים בהגינות (מידת הצדק) של המדיניות הממשלתית כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל. מעל ל- 90% מן המרואיינים סבורים שהמדיניות הממשלתית בתחומים: הקצאת קרקע לפיתוח היישובים הערביים, מדיניות הריסת מבנים, הרחבת תחומי שיפוט, מדיניות פיתוח כלכלי, מינוי ערבים בסקטור הציבורי, תכנון עירוני ומדיניות פיתוח מגורים, אינן צודקות ואינן צודקות בכלל. 93.2% מן המרואיינים סבורים, שהמדיניות הרשמית הכללית כלפי האוכלוסייה הערבית אינה צודקת עד אינה צודקת בכלל. מבחינת החלוקה לפי אזורים, 95.2% סבורים שמדיניות

¹ תודתנו נתונה לסאלם אבו מדיעים, ערין עאבדי, אחמד זועבי, חנאן חלו ותאמר סלימאן אשר פעלו לביצוע הראיונות ולמאזן זועבי אשר עסק בקידוד טפסי הראיונות.

הכללית כלפי הערבים בנגב אינה צודקת עד אינה צודקת בכלל, ו- 90.7% סבורים כך כלפי הערבים בואדי עארה.

3. המרואיינים אינם נותנים אימון ברוב משרדי הממשלה. מינהל מקרקעי ישראל ומוסדות התכנון כמעט ולא זוכים באימון האוכלוסייה הערבית. בין 89.1%-93.1% אמרו שהם לא נותנים אימון עד לא נותנים אימון בכלל למוסדות אלו. לעומת זאת, מערכת בתי המשפט זוכה באימון הגבוה בקרב האוכלוסייה הערבית, שכן רק 35.6% אמרו שהם לא נותנים אימון – לא נותנים אימון בכלל בבית המשפט העליון (בג"צ). בנוסף לכך, אימון המרואיינים במדיניות הממשלתית ירד בשנתיים האחרונות. כ- 58% מן המרואיינים טענו שאמונם במדיניות זו ירד עד ירד באופן ניכר, ו- 38% טענו שאימון זה לא השתנה בתקופה זו.

ממצאי הסקר

א. סוגיות מרחביות וכלכליות ומצב התשתיות והשירותים האורבניים בישובים ערביים
המרואיינים נתבקשו לחוות את דעתם לגבי מצבם של שירותים אורבניים, מרחביים, חברתיים וכלכליים שונים כגון: תחומי שיפוט, אזורי תעשייה ותעסוקה, תעסוקת נשים, שירותי חינוך, בריאות ופנאי, תשתיות וכד'. ממצאי הסקר מורים על מצב תשתיות ושירותים גרוע עד גרוע מאוד, ברוב הקטגוריות. אחוז גבוה במיוחד מן המרואיינים הצביעו על מצב גרוע עד גרוע מאוד של שטחי השיפוט של הישובים הערביים לרבות מצב הכפרים הבלתי מוכרים.

1. שירותים ותשתיות אורבניים

ממצאי הסקר מראים שרוב המרואיינים שייכו את מצב השירותים והתשתיות האורבניים לקטיגוריות גרוע עד גרוע מאוד. מתוך הרשימה המוצגת בטבלה מס' 1 להלן, הכוללת 9 תחומים של שירותים ותשתיות, מצבם של מקומות בילוי (גנים ציבוריים, מגרשי משחק לילדים וכד') ואזורי תעשייה הוא החמור ביותר כאשר יותר מ- 90% מן המרואיינים סיווגו מצב תשתיות אלה כגרוע עד גרוע מאוד. לעומת זאת מצבם של שירותי בריאות נמצא כבינוני במוצע. בנוסף, כ- 84% מן המרואיינים סברו שמצב שירותי תרבות אף הוא גרוע עד גרוע מאוד. יתרה מזו, כ- 77% סברו כי מצבם של התשתיות הפיזיות (כבישים ביוב וכד') הנו גרוע עד גרוע מאוד, ויותר מ- 70% מן המרואיינים סברו שמצבם של מערכת החינוך, הספורט והמסחר הוא גרוע עד גרוע מאוד.

טבלה מס' 1: מצבם של השירותים והתשתיות האורבניות בקרב האוכלוסייה הערבית, לפי דעת המרואיינים/ות

תחום	סה"כ	גרוע מאד - גרוע	בינוני	טוב-מצוין
מקומות בילוי: שטחים פתוחים, מגרשים לילדים ואחר	514 (100%)	92.6	6.0	1.4
אזורי תעשייה	514 (100%)	91.9	7.2	0.9
שירותי תרבות: מוסיקה, תיאטרון ואחר	514 (100%)	84.4	13.2	2.4
אזורי מסחר	509 (100%)	78.6	18.7	2.8
תשתיות (כבישים, ניקוז ...)	512 (100%)	77.5	17.4	5.1

2.6	22.4	75.0	508 (100%)	ספורט
5.7	22.3	72.1	512 (100%)	מערכת החינוך
12.6	22.5	64.9	515 (100%)	תחבורה ציבורית
17.0	46.6	36.5	513 (100%)	שירותי בריאות

2. תעסוקת נשים

רוב הנשים הערביות שנמצאות כיום בגיל העבודה מצויות מחוץ למעגל העבודה, היינו אינן משתכרות מעבודה כלשהי. לפי סקר כוח העבודה של הלמ"ס 76% מן הנשים הלא יהודיות (לפי הגדרת הלמ"ס) אינן עובדות. ניתן ליחס נתון זה הן למבנה הכלכלי החלש של הישובים הערביים במדינה והן להעדר אזורי תעסוקה בתוך ו/או קרוב ליישובים ערבים, ובמיוחד מקומות תעסוקה לנשים. כ- 89% מן המרואיינים סבורים שמצב תעסוקת הנשים הינו גרוע עד גרוע מאד, הכל כמובהר בטבלה מס' 2 להלן:

טבלה מס' 2: מקומות עבודה לנשים בקרב האוכלוסייה הערבית

סה"כ	סה"כ	גרוע מאד - גרוע	בינוני	טוב - מצוין
505 (100%)	88.7	9.9	1.4	

3. סוגיות מרחביות

בעיית היישובים הלא מוכרים² מובילה בסולם הבעיות המרחביות, כאשר 98.2% מתוך המרואיינים הצביעו על מצב גרוע עד גרוע מאד של יישובים אלה. יתירה מזו, אחוז גבוהה במיוחד (92.2%) הצביע על מצב גרוע עד גרוע מאד של תחומי שיפוט היישובים הערבים. בנוסף, כ- 64% מהמרואיינים סבורים כי מצב המגורים הנו גרוע עד גרוע מאד, ורק מיעוט קטן סבור שהמצב הוא טוב.

טבלה מס' 3: מצבם של סוגיות מרחביות שונות, לפי דעת המרואיינים/ות

סה"כ	סה"כ	גרוע מאד - גרוע	בינוני	טוב - מצוין
511 (100%)	98.2	1.4	0.4	יישובים לא מוכרים
505 (100%)	97.9	1.6	0.6	יישובים עקורים
512 (100%)	92.2	6.6	1.2	תחומי שיפוט ליישובים ערבים
499 (100%)	75.6	16.6	7.8	סביבה
511 (100%)	63.8	28.8	7.5	מגורים
515 (100%)	48.0	32.0	20	מקומות קדושים למוסלמים, נוצרים ודרוזים

4. דירוג הבעיות כפי שהשתקפו מתוך עמדות המרואיינים

המרואיינים נתבקשו לציין את התחומים המחייבים טיפול מיידי על ידי הממשלה וזאת לפי סדר חשיבותם, הכל כמובהר בטבלה 4 להלן. ששת הנושאים הראשונים בסדר עדיפות הם: מערכת החינוך, היישובים הבלתי מוכרים, תעסוקה, שטחי שיפוט של יישובים ערביים, תקציבי מועצות

² בעיית היישובים הלא מוכרים, שבמרביתם קיימים כיום בנגב, נוצרה אחרי חקיקת חוק תכנון ובנייה, התשכ"ה 1965, אשר לא הכיר ביישובים אלו במסגרת תוכניות המתאר אשר הוכנו מכוחו. יישובים אלה קיימים בחלקם מלפני קום המדינה, ובחלקם האחר הוקמו על פי צווים של המשטר הצבאי אחרי קום המדינה, לפיהם התבקשו תושבי כפרים אלה לפנות את כפריהם ולעבור לכפריהם הקיימים היום. בהיותם יישובים לא מוכרים, ובמרבית המקרים, המדינה אינה מספקת ליישובים אלה את השירותים הבסיסיים כגון: מים, חשמל, תשתיות ושירותי חינוך, בריאות וכד'.

מקומיות ונושא המגורים. יש לציין, שמצבם של כל התחומים שבטבלה מס' 4 מחייבים טיפול, כפי שעולה מעמדות המרואיינים הסבורים שמצבם של התשתיות, השירותים ונושאים מרחביים אחרים הוא גרוע עד גרוע מאוד, כפי שהובהר לעיל.

טבלה מס' 4: הנושאים שעל הממשלה לטפל באופן מיידי בקרב האוכלוסייה הערבית, לפי סדר

נושא	כל המדגם
1	מערכת החינוך
2	יישובים לא מוכרים
3	אזורי תעשייה ומסחר/תעסוקה
4	תחומי שיפוט ליישובים ערבים
5	תקציבי המועצות המקומיות הערביות
6	מגורים
7	יישובים עקורים (מאז 1948)
8	תעסוקת נשים
9	תשתית (כבישים, ניקוז...)
10	שירותי תרבות
11	שמירה על מקומות קדושים למוסלמים, נוצרים ודרוזים
12	מקומות בילוי: שטחים פתוחים, מגרשים לילדים ואחר
13	שירותי בריאות
14	סביבה
15	תחבורה ציבורית

ב. אמות מידה של ההגינות והצדק של המדיניות הרשמית כלפי הערבים

המרואיינים נתבקשו לחוות את דעתם בנושא הגינות (מידת הצדק) של המדיניות הממשלתית כלפי האוכלוסייה הערבית בכלל, וכן לפי חלוקה של אזורים ותחומים. הממצאים מראים כי 93.2% מהמרואיינים סבורים שהמדיניות הרשמית הכללית כלפי האוכלוסייה הערבית אינה צודקת עד אינה צודקת בכלל.

1. מידת הצדק של המדיניות הרשמית כלפי הערבים לפי אזורים

אזור הנגב, על פי ממצאי הראיון, עמד בראש סולם דירוג המרואיינים לאי צדק מדיניות הממשלה. 95.2% סבורים שהמדיניות הכללית כלפי הערבים בנגב אינה צודקת עד אינה צודקת בכלל, ו- 80.8% סבורים כך כלפי הערבים בערים המעורבות, 90.7% בואדי עארה ו- 84.9 בגליל.

טבלה מס' 5: מידת הצדק של המדיניות הרשמית הכללית כלפי האוכלוסייה הערבית, לפי דעת המרואיינים/ות

תחום	סה"כ	אינה צודקת בכלל - אינה צודקת	בינוני	צודקת - צודקת מאד
המדיניות הכללית כלפי הערבים באופן כללי	502 (100%)	93.2	6.2	0.6
המדיניות הכללית כלפי הערבים בנגב	497 (100%)	95.2	4.0	0.8
המדיניות הכללית כלפי הערבים בואדי עארה	486 (100%)	90.7	8.6	0.6
המדיניות הכללית כלפי הערבים בגליל	489 (100%)	84.9	13.1	2.0
המדיניות הכללית כלפי הערבים בערים מעורבות	495 (100%)	80.8	17.8	1.4

2. מידת הצדק של המדיניות הרשמית כלפי הערבים לפי תחומים

הרוב המכריע של המרואיינים סבורים שהמדיניות הממשלתית ברוב התחומים אינן צודקות עד אינן צודקות בכלל, כלפי האוכלוסייה הערבית והישובים הערבים: הקצאת קרקע לפיתוח היישובים הערביים (96.4%), מדיניות הריסת מבנים (95.4%), הרחבת תחומי שיפוט (95.2%), מדיניות הפיתוח הכלכלי (95%), מדיניות מינוי ערבים בסקטור הציבורי (94.4%), מדיניות התכנון (93.4%), ומדיניות פיתוח המגורים הציבורי (93.4%). בנוסף לכך, הרוב המכריע של המרואיינים סבור שמדיניות הקצאת תקציבים לפיתוח אינה צודקת ואינה צודקת בכלל (86.0%-82.8%). לעומת זאת, מידת הצדק של המערכת השיפוטית זוכה בציונים יותר טובים מהמדיניות הממשלתית הנזכרת, כאשר כ- 65% סבורים כי היא אינה צודקת עד אינה צודקת בכלל, וכשליש מהמרואיינים סבור שהמדיניות השיפוטית היא צודקת עד צודקת באורח בינוני.

טבלה מס' 6: מידת הצדק של המדיניות הרשמית כלפי האוכלוסייה הערבית, לפי תחומים

תחום	סה"כ	אינה צודקת בכלל - אינה צודקת	בינוני	צודקת- מאד צודקת
הקצאת קרקע לפיתוח היישובים הערבים	502 (100%)	96.4	2.6	1.0
מדיניות הריסת מבנים ביישובים הערבים	504 (100%)	95.4	3.2	1.4
הרחבת תחומי שיפוט היישובים הערבים	500 (100%)	95.2	4.0	0.8
מדיניות הפיתוח הכלכלי בקרב הערבים	500 (100%)	95.0	4.2	0.8
מדיניות מינוי ערבים בסקטור הציבורי (משרדי ממשלה)	503 (100%)	94.4	4.8	0.8
מדיניות התכנון בקרב הערבים	497 (100%)	93.4	6.2	0.4
מדיניות פיתוח המגורים הציבורי בקרב הערבים	497 (100%)	93.4	6.0	0.6
תקציבים לפיתוח שירותים תרבותיים	492 (100%)	86.0	12.4	1.6
תקציבים לפיתוח התשתיות (כבישים, ניקוז...)	500 (100%)	85.4	13.2	1.4
מדיניות מערכת המשטרה כלפי הערבים	497 (100%)	84.1	14.3	1.6
תקציבים לפיתוח שירותים חברתיים	502 (100%)	82.8	15.5	1.6
מדיניות המערכת השיפוטית כלפי הערבים	502 (100%)	65.0	27.5	7.6

ג. מידת האימון של האוכלוסייה הערבית במוסדות הרשמיים של המדינה ובמוסדות הייצוגיים

הנושא השלישי והאחרון אשר נידון בסקר הנו מידת האימון של האוכלוסייה הערבית במוסדות הרשמיים של המדינה. המרואיינים נשאלו על מידת האמון שלהם לגבי משרדי ממשלה, הכנסת ומוסדות רשמיים אחרים.

1. מידת האימון בממשלה ומשרדיה

הרוב המכריע של המרואיינים אינם נותנים אימון בממשלה הנוכחית ובמשרדיה השונים, כאשר 92.5% לא נותנים אימון עד לא נותנים אימון בכלל בממשלה. בראש רשימת האימון של משרדי הממשלה עומד משרד האוצר ומשרד השיכון, כאשר 87.9% ו- 86.1% בהתאם, מן המרואיינים

סבורים שהם לא מאמינים עד לא מאמינים בכלל במשרדים אלה. לקבוצה השנייה, בקטגוריות אי האמון, שייכים ארבעה משרדי ממשלה: משרד הפנים (75.8%), משרד החינוך (74.3%), ומשרד העבודה (73.6%). ובקבוצה השלישית והאחרונה, שייכים שני משרדים: משרד התחבורה ומשרד הבריאות. רמת אי האמון בשני משרדים אלה, אומנם עודנה גבוהה, אך הינה נמוכה יותר משאר המשרדים.

טבלה מס' 7: מידת האמון של המרואיינים/ות בממשלה ומשרדיה

סה"כ	לא נותן אימון בכלל - לא נותן אימון	בינוני	נותן אימון - מאמין מאד	
511 (100%)	92.5	6.3	1.2	הממשלה
513 (100%)	87.9	10.3	1.8	משרד האוצר
511 (100%)	86.1	12.7	1.2	משרד השיכון והתשתיות
512 (100%)	75.8	20.1	4.1	משרד הפנים
513 (100%)	74.3	22.0	3.7	משרד החינוך והתרבות
511 (100%)	73.6	22.5	3.9	משרד העבודה והרווחה
512 (100%)	64.3	29.5	6.3	משרד התחבורה
511 (100%)	52.0	38.9	9.0	משרד הבריאות

2. מידת האמון במוסדות הרשמיים והייצוגיים

שני המוסדות הנמצאים בראש הרשימה מבחינת חוסר האמון, הינם מינהל מקרקעי ישראל ומערכת התכנון, כאשר 93.1% ו- 89.1% בהתאמה, מן המרואיינים הביעו אי אמון עד אי אמון בכלל. רמת אי אמון נמוכה יותר הובעה כלפי מערכת המשפט בכלל (46.9%).

טבלה מס' 8: מידת האמון של המרואיינים/ות במוסדות הרשמיים והייצוגיים

סה"כ	לא נותן אימון בכלל - לא נותן אימון	בינוני	נותן אימון - מאמין מאד	המוסד
509 (100%)	93.1	5.9	1.0	מנהל מקרקעי ישראל
511 (100%)	89.1	10.6	0.4	מערכת התכנון
513 (100%)	83.0	13.6	3.4	הכנסת
505 (100%)	79.1	17.4	4.6	התקשורת הישראלית העברית
515 (100%)	78.2	18.6	3.1	המשטרה
507 (100%)	57.2	33.7	9.1	ההסתדרות
501 (100%)	56.4	34.5	9.1	ביטוח לאומי
508 (100%)	54.9	34.8	10.3	המועצות המקומיות הערביות
509 (100%)	46.9	38.9	14.2	מערכת המשפט (בתי המשפט באופן כללי)
503 (100%)	35.6	39.2	25.3	בית המשפט העליון (בג"צ)

בסוף, המרואיינים נשאלו עוד, אם מידת האמון שלהם במדיניות הממשלתית השתנתה בשנתיים האחרונות. הממצאים מראים, שאימונה של האוכלוסייה הערבית במדיניות הממשלתית ירדה בשנתיים האחרונות, כאשר 57.6% מן המרואיינים טענו שאימונם במדיניות זו ירד עד ירד באופן ניכר, ו- 37.9% טענו שאימון זה לא השתנה.

טבלה מס' 9: אימון המרואיינים במדיניות הממשלתית כלפי האוכלוסייה הערבית בשנתיים האחרונות

אחוזים	סה"כ
496 (100%)	עלה באופן ניכר
2.8	עלה
1.6	ירד
15.7	ירד באופן ניכר
41.9	לא השתנתה
37.9	